

УДК 347.672.5

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІЛЬНОГО ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

Юніна М.П., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена визначенню особливостей правового регулювання спільного заповіту подружжя та з'ясуванню сутності цього правового інституту. Також у статті охарактеризовані особливі ознаки заповіту подружжя, його негативні та позитивні риси.

Ключові слова: спадкування, заповіт, заповіт подружжя, спадкоємець, спадкодавець.

Статья посвящена определению особенностей совместного завещания супругов, а также исследованию сути этого правового института. Также в статье охарактеризованы особые признаки завещания супругов, его негативные и позитивные черты.

Ключевые слова: наследование, завещание, завещание супругов, наследник, наследодатель.

Yunina M.P. FEATURES OF LEGAL ADJUSTING OF GENERAL TESTAMENT OF THE MARRIED COUPLES

The article is devoted the decision of features of the legal adjusting of general testament of the married couples and finding out of essence of this legal institute. Also there are the special signs of testament of the married couples in the articles described, him negative and positive lines.

Key words: inheritance, testament, testament of the married couples, heir, testator.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку, який характеризується виникненням нових суспільних відносин та стрімким розвитком і зміною наявних, норми права не можуть бути сталими й мають відповідати вимогам сьогодення та бути спроможними регулювати нові відносини. Це стосується й норм спадкового права, зокрема, інституту спадкування за заповітом. До однієї з новел вказаного інституту можна віднести надану ст. 1243 Цивільного кодексу можливість для подружжя скласти спільний заповіт. Поява такого особливого виду заповіту стала підставою для дискусії серед науковців щодо його правової природи та доцільності його запровадження у спадкове право України взагалі.

Саме тому необхідність дослідження сутності спільного заповіту подружжя та співвідношення можливості його застосування з принципом свободи заповіту робить тему статті актуальною та своєчасною.

Ступінь розробленості проблеми. Проблемам визначення правової природи заповіту подружжя були присвячені праці таких вчених, як І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїка, Т.В. Куріло, О.Є. Кухарев, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, Є.О. Харітонов тощо.

Мета статті – визначити сутність та правову природу спільного заповіту подружжя, а також охарактеризувати особливості його правового регулювання у чинному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. За ст. 1243 Цивільного кодексу України подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. І лише після смерті останнього право на спадкування набувають інші особи, визначені подружжям

у заповіті. Тобто складення такого заповіту, у першу чергу, спрямоване на захист майнових інтересів того з подружжя, хто пережив іншого. Як вказує З.В. Ромовська, юридичний сенс заповіту подружжя полягає в можливості для подружжя передати спадщину спільно обраний ними особі та можливості для того з подружжя, хто залишився, продовжувати жити у звичних для себе умовах [8, с. 105].

До особливих ознак зазначеного виду заповіту можна віднести суб'єктний склад, майно, щодо якого складається заповіт, наявність спільної волі подружжя на складання такого заповіту та зміст заповідальних розпоряджень, що робляться подружжям щодо об'єкту спадкування.

Специфічним суб'єктом цього правочину є подружжя, тобто особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. При цьому перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу не є підставою для складання такого заповіту. Зважаючи на те, що можливість скласти спільний заповіт та чинність такого заповіту залежать від наявності або відсутності зареєстрованого шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним тягне за собою втрату чинності спільним заповітом подружжя. Така позиція підтверджується в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30.05.2008 р., у пункті 18 якої вказано, що розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя, а тому розірвання шлюбу чи визнання його недійсним після складання заповіту подружжя позбавляє цей заповіт юридичного значення без пред'явлення відповідного позову. У цьому разі спадкування відбувається на загальних підставах [7].

Належним об'єктом цього правочину за ч. 1 ст. 1243 Цивільного кодексу є майно, яке

належить подружжю на праві спільної сумісної власності. До нього належить майно, набуте подружжям під час шлюбу, майно, створене спільною працею подружжя, або інше майно, яке стає спільною сумісною власністю подружжя за договором сторін, наприклад, за договором дарування [4, с. 146]. Тобто заповіт подружжя може бути складений лише щодо майна подружжя, яке належить їм на праві спільної сумісної власності, набутого подружжям під час перебування у зареєстрованому шлюбі. Щодо майна, що є особистою власністю кожного з подружжя, ним подружжя може розпорядитись, склавши окремі заповіти. Такої думки з приводу об'єкту заповіту подружжя дотримуються З.В. Ромовська, Ю.О. Заїка, О.Є. Кухарев та інші дослідники, що, на наш погляд, є цілком слушним [5, с. 168; 2, с. 126; 9, с. 141].

Водночас деякі вчені, наприклад Є.О. Харітонов, вважають, що законом прямо не заборонено, а тому дозволене складання так званих змішаних заповітів, об'єктом яких може виступати не тільки майно, що є спільною власністю, а й те майно, що є приватною власністю кожного з подружжя [14, с. 701]. Однак, на наш погляд, зміст ст. 1243 Цивільного кодексу не дає підстав для його розширеного тлумачення, і чітко визначає об'єкт вказаного правочину, яким може бути лише спільне майно подружжя.

Спільна воля подружжя щодо визначення долі спадкового майна також є особливою ознакою заповіту подружжя, що виходить за рамки уявлень про заповіт як про односторонній правочин, для складання якого потрібна воля лише однієї людини-спадкодавця. Адже саме наявність такої спільної волі та волевиявлення робить можливим існування такого заповіту взагалі.

Важливість цієї ознаки підтверджується закріпленням в ч. 3 ст. 1243 Цивільного кодексу правилом, згідно з яким за життя дружини й чоловіка кожен із них має право відмовитися від спільного заповіту. Таке ж правило міститься у п. 6.4 гл. 3 розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [6]. Як вказує О.Є. Кухарев, оскільки заповіт подружжя має односторонній характер, тобто подружжя виступає як одна сторона, відмова від заповіту одного з подружжя тягне за собою скасування всього заповіту [5, с. 171]. Тобто відсутність спільної волі подружжя або припинення її існування мають наслідком зміну спільного заповіту подружжя.

Водночас вважаємо, що законодавчо закріплена неможливість для того з подружжя, хто пережив іншого, змінити спільний заповіт подружжя ставить його в явно невідгідне становище, обмежуючи його в правах власника. Наприклад, якщо спадкоємець, вказаний у заповіті, негідно поводить себе щодо того з подружжя, хто залишився, то останній, зважаючи на правило, що міститься в ч. 3 ст. 1243 Цивільного кодексу, не може змінити навіть власні розпорядження в спільному заповіті подружжя. Тому вважаємо, що за наявності поважних причин той із подружжя, хто пережив іншого, має право змінити свої власні розпорядження щодо спадкового

майна, що є предметом заповіту подружжя, не змінюючи при цьому розпорядження того з подружжя, хто помер.

Щодо заповідальних розпоряджень подружжя, у своєму спільному заповіті подружжя визначає особу або осіб, які стануть спадкоємцями після смерті другого з подружжя. Особливістю спільного заповіту подружжя при цьому є те, що право на спадкування вказані особи отримують лише після смерті обох із подружжя. У разі ж смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону на відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя. Тобто, як стверджують С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, можна дійти висновку, що той з подружжя, хто залишився живим, отримує спадкове майно не у власність, а лише у володіння та користування [10, с. 56].

Однак у такому разі доволі проблематичним є вирішення долі спадкового майна у разі смерті одного з подружжя та особи, яка вказана в спільному заповіті як спадкоємець. Ю.О. Заїка вважає, що за таких умов доцільним було б скасування заборони на відчуження спадкового майна для надання можливості тому з подружжя, хто залишився живим, розпорядитись майном на загальних підставах [1, с. 127]. Однак нині регулювання відносин, підставою для виникнення яких є складання заповіту подружжя, закріплене в чинній редакції ст. 1243 Цивільного кодексу, повністю лишає того з подружжя, хто залишився, права вибору варіантів поведінки щодо розпорядження спадковим майном.

Окрім невизначеності долі спадкового майна у разі смерті одного з подружжя та вказаного в заповіті спадкоємця, до негативних рис заповіту подружжя вчені відносять також неможливість для того з подружжя, хто залишився живим, змінити або скасувати заповіт після смерті другого з подружжя. Тобто за бажання змінити за наявності навіть поважних причин (наприклад, негідна поведінка щодо того з подружжя, хто залишився) спадкоємця у того з подружжя, хто залишився живим, не буде такої можливості.

Також під час складання подружжям спільного заповіту постає питання про долю майна, що належить кожному з подружжя на праві приватної власності та на праві спільної часткової власності, яке, за чинним законодавством, не може бути об'єктом спільного заповіту подружжя. Аналізуючи судову практику, можна дійти висновку про те, що однією з основних причин визнання заповіту подружжя недійсним є помилка у визначенні об'єкта спадкування за вказаним заповітом, що свідчить про те, що більшість осіб, які складають заповіт подружжя, не в повному обсязі розуміють сутність цього правового інституту та наслідки його застосування.

Так, 27 січня 2010 р. Жовтневим районним судом міста Запоріжжя було розглянуто справу за позовом про визнання права власності в порядку спадкування за заповітом та встановлення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. У рішенні суду зазначено, що спадкодавцями на користь позивача було укладено заповіт по-

дружжя щодо квартири, яка належала їм на праві спільної часткової власності. Позивач вимагав визнання за ним права власності на спірну квартиру на підставі вказаного заповіту. Зважаючи на те, що квартира була набута спадкодавцями ще до укладення шлюбу та належала їм на праві спільної часткової власності і тому на підставі ст. 1243 Цивільного кодексу не може бути об'єктом спадкування за заповітом подружжя, суд дійшов висновку, що подружжя не мало права укласти спільний заповіт щодо вказаної квартири. Вказане стало підставою для відмови позивачеві у позові у повному обсязі [12].

Таким чином, для того, щоб здійснити заповідальні розпорядження та визначити долю всього майна, що є у спільній та у приватній власності кожного з подружжя, складення лише спільного заповіту подружжям є недостатнім. Для цього кожному з них необхідно буде скласти ще й окремі заповіти, яким і буде визначена доля майна, що належить чоловіку та дружині на праві приватної власності. Вказане тягне за собою зайві витрати часу, грошей та зусиль подружжя та робить не вигідним укладення подружжям спільного заповіту.

Спірним залишається питання щодо форми спільного заповіту подружжя, щодо якої чинне законодавство визначених вимог та правил не містить. Вказане тягне за собою невизначеність і у судовій практиці, коли судді визнають два окремих, але взаємопов'язаних, заповіти, складених чоловіком та дружиною, одним спільним заповітом подружжя. Таке рішення, наприклад, було прийнято Франківським районним суд м. Львова 18 грудня 2009 р. по справі № 20-230/09. За матеріалами вказаної справи вбачається, що суд визнав два заповіти, складених окремо чоловіком та жінкою з приводу належного їм будинку на користь двох своїх синів, спільним заповітом подружжя [11].

На нашу думку, це не відповідає вимогам ст. 1243 ЦК, за якою заповіт подружжя являє собою спільне заповідальне розпорядження, єдиний правочин, що поєднує спільну волю та волевиявлення чоловіка і дружини, та викладається в спільному тексті й підписується кожним із подружжя. Тому два окремих заповіти чоловіка та дружини, навіть взаємопов'язані та складені щодо одного майна, не можуть бути визнані спільним заповітом подружжя.

Таким чином, вказані прогалини та суперечності у правовому регулюванні та у практичному застосуванні заповіту подружжя вимагають вдосконалення цієї правової конструкції та вирішення проблемних питань. До таких питань, зокрема, можна віднести визнання заповіту подружжя недійсним, якщо шлюб між подружжям був припинений шляхом розлучення або визнаний недійсним,

надання можливості змінити заповіт у разі наявності поважних причин тому з подружжя, хто залишився після смерті другого, тощо.

Висновки. Незважаючи на те, що заповіт подружжя важко назвати новою для спадкового права України категорією, дотепер серед науковців немає єдиної думки з приводу правової природи цього правового інституту та доцільності його запровадження в українське цивільне законодавство. Саме це й породжує складнощі у правозастосовній практиці та робить подальше дослідження заповіту подружжя та вдосконалення його правового регулювання актуальним та важливим для сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заїка Ю.О. Спадкове право : [навчальний посібник] / Ю.О. Заїка, Є.О. Рябоконт ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
2. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток [монографія] / Ю.О. Заїка. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
3. Коротюк О.В. Спадкове право : коментар до Книги 6 Цивільного кодексу України / О.В. Коротюк ; за заг. ред. О.В. Дзери. – К. : ОВК, 2015. – 272 с.
4. Курило Т.В. Заповіт подружжя: правова природа та особливості застосування / Т.В. Курило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2015. – Випуск 35. Частина I. Том 1. – С. 145–148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35/part_1/36.pdf.
5. Кухарев О.Є. Сутність заповіту подружжя за цивільним законодавством України / О.Є. Кухарев // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 167–173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1233/FP_%D0%9A%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%94%D0%B2_2016_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/page3>.
7. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.
8. Ромовська З.В. Реформа спадкового права / З.В. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 105.
9. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право [підручник] / З.В. Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; 2009. – 264 с.
10. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд. : наук.-практ. посіб. / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Кліменко та ін.]; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2007. – 1216 с.
11. Справа № 20-230/09 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8923572>
12. Справа № 2-79/10 // Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7962327>.
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
14. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар / За заг. ред. О.Є. Харитонової, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубової. – Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. – 740 с.